

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

CEYHUN MÜBARİZ oğlu ƏLƏKBƏROV

AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA ƏLAQƏLƏRİ
(1991-2008-ci illər)

İxtisas: 5507.01 – Beynəlxalq münasibətlər tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2018

***Dissertasiya AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
“Beynəlxalq münasibətlər tarixi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.***

Elmi rəhbər:

Cəbi Əmirvar oğlu Bəhramov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəsmi opponentlər:

İradə Səid qızı Bağirova
tarix üzrə elmlər doktoru

Məmməd Böyükxan oğlu Fətəliyev
tarix üzrə elmlər doktoru, prof.

**Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
nın “Tarix” kafedrası**

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəzdində 5503.02 – “Vətən tarixi”, 5502.01 – “Ümumi tarix”, 5507.01 – “Beynəlxalq münasibətlər tarixi” və 5509.01 – “Tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq və tarixi tədqiqat üsulları” ixtisasları üzrə tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.161 Dissertasiya Şurasının “___” _____ tarixli iclasında saat ___-da keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi
tarix üzrə elmlər doktoru

Ə.Q.Qasımov

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olan Azərbaycan Respublikası 18 oktyabr 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında konstitusiyaya aktını qəbul edərək, beynəlxalq münasibətlərin hüquqi subyektinə çevrildi. Yeni təməllər üzərində qurulmuş gənc dövlətin xarici siyasətinin əsas hədəf və istiqamətləri 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq müəyyənləşdirildi və müvafiq xarici siyasət strategiyasının həyata keçirilməsinə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qərar verildi.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra getdikcə güclənən və genişlənən erməni separatizmi, Ermənistanın hərbi təcavüzü, mürəkkəb iqtisadi və sosial problemlərlə üzləşən Azərbaycan dövləti dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlər yaratmağa çalışdı. Ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan diplomatiyasına Böyük Britaniya və Fransa kimi aparıcı Avropa dövlətləri, habelə ABŞ, Çin və Rusiya kimi dünya fəvqəldövlətləri ilə olan qarşılıqlı münasibətləri yaratmağa imkan verdi. 25 ildən artıq müddət ərzində müstəqil xarici siyasət həyata keçirən, bütün dünya ölkələri ilə, o cümlədən dünya siyasətində xüsusi yeri olan Böyük Britaniya ilə əlaqələr tarixinin öyrənilməsi müasir Azərbaycan milli tarixşünaslığı üçün xüsusi elmi və siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir Qərbi Avropanın ən güclü dövlətlərindən və BMT Təhlükəsizlik Şurasının 5 daimi üzvündən biri olan Böyük Britaniya ilə siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi tarixinin tədqiqi Azərbaycan dövləti üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının həyata keçirilməsi və mühüm beynəlxalq strateji layihələrin reallaşdırılmasında Böyük Britaniyanın və dünyanın ən böyük neft şirkətlərindən biri olan “BP” şirkətinin əsas tərəfdaş kimi iştirakı, çoxşaxəli iqtisadi və elmi-mədəni əlaqələrin yaradılaraq inkişaf etdirilməsi prosesinin tədqiqi Azərbaycan dövlətinin Avropa ölkələri ilə əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından da aktualdır. Ümummillə lider Heydər Əliyev 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması mərasimində etdiyi çıxışında “biz bu müqaviləni imzalamaqla müqavilədə iştirak edən şirkətlərin mənsub olduqları böyük ölkələrlə – Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə ümid bəsləyirik”¹, - deyərək əsasən yenicə yaradılmış bütün sahələrdəki əlaqələrin genişləndirilməsinin vacibliyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Çünki, gənc Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq aləmdə de-yure mövqelərinin möhkəmlənməsi, Avropa ölkələrinin yeni texnologiyalarının ölkə

---

¹ Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997, s. 26

iqtisadiyyatına tətbiq edilməsi, enerji sahəsi ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün investisiyaların qoyulması bu əlaqələrin tədqiqinin zəruri olduğunu təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii sərvətlərinin ölkənin siyasi və iqtisadi taleyinə təsir göstərən əsas amillərdən biri olduğu danılmaz faktdır. Məhz bu səbəbdən, tarixin müxtəlif dövrlərində dünyanın aparıcı dövlətləri Azərbaycana xüsusi maraq göstərmiş və fərqli münasibətlər ortaya qoymuşlar.

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində Böyük Britaniyanın milli maraqlarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası ilə ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə üstünlük verməsi və problemin konseptual tədqiqi mühüm elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat mövzusunun aktuallığını bir sıra amillər şərtləndirir: Azərbaycan milli tarixşünaslığında Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya əlaqələrinin tədqiqi istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. Lakin siyasi əlaqələri ehtiva edən bu tədqiqatlarda problemə kompleks yanaşılmamış, müxtəlif sahələri əhatə edən çoxtərəfli əlaqələr tam olaraq öyrənilməmişdir. Müasir dünyada gedən inteqrasiya proseslərinin sürətləndiyi, enerji siyasətinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bir zamanda Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin və xüsusilə də Böyük Britaniya ilə olan münasibətlərinin öyrənilməsi vacib məsələlərdəndir. Hazırda enerji siyasəti və təhlükəsizlik amili müasir dünyada ən çox araşdırılan problemlərdən biridir. Qloballaşma amili, enerji resurslarının öyrənilməsi və bu kimi başqa aktual məsələlərə dair müxtəlif müəlliflərin çeşidli məqalələri, əsərləri nəşr olunmuşdur. Mövzunun müasir tarixşünaslıqda geniş müzakirə predmetinə çevrilməsi onun aktuallığından xəbər verir. Müxtəlif dillərdə bu səpkidə bir çox elmi əsərlər yazılmışdır. Azərbaycan, türk, rus, ingilis dilində olan mənbələr, qəzet və jurnallar, internet resursları mövzuya dair materiallar, statistik məlumatlarla zəngindir. Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də müasir dövrdə dünyadakı inteqrasiya prosesinin geniş vüsət alması və bu prosesdə dünya xalqları ilə bərabər Azərbaycan xalqının da iştirak etməsidir. Hazırda dünyada bir çox regional və qlobal layihələr hazırlanaraq həyata keçirilir. Bu işə öz növbəsində ciddi elmi tədqiqat mövzudur. Müasir dünyanın başlıca inkişaf istiqamətlərindən biri olan qloballaşma problemi çərçivəsində Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu əlaqələrin əsasını təşkil edən neft amili işə mövzunun tədqiq edilməsinin vacibliyini bir daha sübut edir.

1991-ci ildən başlayaraq 2008-ci ilə qədər olan dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya ilə əlaqələrinin əhatəli öyrənilməsi həm elmi, həm də siyasi-iqtisadi baxımdan çox aktualdır.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. 1991-ci ilin oktyabr ayında dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquq sisteminin subyekti olaraq xarici dövlətlərlə siyasi, iqtisadi və humanitar əlaqələr yaratmağa

başladı. Bu səbəbdən mövzunun xronoloji çərçivəsi məhz 1991-ci ildən başlamaqla 2008-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illərində Azərbaycan Respublikasında yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət, ölkədəki hakimiyyət dəyişiklikləri xarici siyasət sahəsinə də təsir göstərməyə bilməzdi. Daxildə və dünyada baş verən müxtəlif mahiyyətli siyasi-ictimai proseslər, iqtisadi tendensiyalar ölkələrin xarici siyasətlərinə müəyyən təsir göstərir. Nəticə etibarilə, hər bir ölkə dövrün tələbinə uyğun olaraq, özünün xarici siyasətində müəyyən dəyişikliklər edir. Dissertasiyanın xronoloji çərçivəsinin əhatə etdiyi dövr Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi, Böyük Britaniyanın bu müstəqilliyi tanıyan ilk Avropa dövlətlərindən biri olması, diplomatik münasibətlərin qurulması və səfirliklərin açılması, Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya dövlət rəsmilərinin qarşılıqlı səfərləri, ingilis kapitalının Azərbaycan Respublikasının neft sənayesinə qoyduğu sərmayələr və Böyük Britaniyanın "BP" şirkətinin ən çox paya malik olduğu "Əsrin müqaviləsi" sazişinin imzalanması, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli çərçivəsində Böyük Britaniya diplomatları və deputatlarının təşəbbüs və dəstəyi sayəsində bir sıra beynəlxalq sənədlərin qəbul edilməsi, eləcə də Britaniya Şurasının Azərbaycan Respublikasında həyata keçirdiyi çoxsaylı mədəni və humanitar layihələrlə xarakterizə edilə bilər.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Problemin tarixşünaslıq bazasına gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə mövzu elmi ədəbiyyatda zəif öyrənilmiş, tədqiqat predmetinin ayrı-ayrı məsələləri araşdırma obyektini kimi seçilsə də, problemin kompleks şəkildə öyrənilməsinə cəhd edilməmişdir. Müdafiəyə təqdim olunmuş dissertasiya işi bu istiqamətdə ilk addım hesab oluna bilər. Buna baxmayaraq, mövcud tarixşünaslıq bazası problemin həlli yollarının axtarışında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniyanın dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsi, beynəlxalq münasibətlər sistemində tutduqları yerin araşdırılması, habelə ikitərəfli münasibətlərin real vəziyyəti və gələcək perspektivlərini şərtləndirən tarixi amillərin aşkarlanması məqsədilə hər iki ölkənin tarixinə dair bir çox fundamental əsərlərə müraciət edilmişdir.¹

1991-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərini, onun perspektivlərini və problemlərini araşdırıb təhlil etmək Azərbaycan milli tarixi elmində edilən ilk cəhdlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu günədək Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin bütövlükdə öyrənilməsinə dair milli tarixşünaslıqda ümumiləşdirici əsərlər, ayrıca monoqrafiya və ya dissertasiya işi yazılmamışdır. Bununla belə, 1991-ci ildən sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin müxtəlif tə-

---

¹ Azərbaycan tarixi: VII cildə, III c. (XIII-XVIII əsrlər), Bakı: 1999, s. 384-386.

rəflərinə dair əsərlər yazılmışdır. Sovet hakimiyyəti dövründə də mövzu baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən bir sıra qiymətli elmi məqalə, monoqrafiya və dissertasiya işləri yazılmışdır. Problem araşdırılarkən münasibətlərdəki tarixi varisliyi öyrənmək məqsədilə həmin işlərə müraciət edilmişdir. 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti, Böyük Britaniya ilə yaradılan siyasi-diplomatik əlaqələr haqqında müəyyən qədər elmi araşdırmalar aparılmışdır.¹ Bu münasibətlərə S.Z.Yusifzadənin əsərində geniş şəkildə toxunulmuş, iki ölkə arasında əlaqələrin yaranması haqqında məlumat verilmişdir.² Onun XX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniya-Azərbaycan münasibətləri haqqında yazdığı monoqrafiyasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Birləşmiş Krallıq arasında olan siyasi əlaqələrə xüsusi bir bölmə həsr edilmişdir.³ Əsərin bir bölməsində iki ölkə arasında siyasi əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsi, dövlətlərarası münasibətlərin formalaşması öz elmi-tarixi əksini tapmışdır. Müəllif düzgün olaraq qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Böyük Britaniya ilə qurulan normal münasibətlərinin, həm Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət müstəqilliyinin tanınmasında, həm də regionda əmin-amanlığın qorunmasında böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Ümumiyyətlə, S.Z.Yusifzadə tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-Böyük Britaniya münasibətlərinin tarixini əks etdirən silsilə əsərlər və məqalələr yazılmışdır. Onun əsərlərində Britaniya imperializminin Azərbaycan siyasəti və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti ilə Bakıda ingilis hərbi komandanlığı arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin bəzi məqamları ümumi şəkildə işıqlandırılmışdır.⁴ Müəllifin yazdığı digər əsərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-Böyük Britaniya münasibətləri tarixindəki iqtisadi amillərə toxunulmuş, vaxtilə mövcud olan bir sıra problemlər göstərilmişdir.⁵ Onun başqa bir əsərində müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci ildə dünya ictimaiyyəti tərəfindən de-fakto tanınmasında Böyük Britaniyanın rolu və tutduğu mövqə işıqlandırılmışdır.⁶

---

¹ Azərbaycan tarixi: VII cildə, V c., Bakı: 2001, s. 343-551; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), Баку, 1998, с. 9-306; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: II cildə. Bakı 2018.

² Юсиф-заде С. З. Первая Азербайджанская Республика: история, события, факты англо-азербайджанских отношений. Баку: 1998, с.83-97

³ Юсиф-заде С. З. Азербайджано-британские отношения (в начале XX века). Баку: Тахсил, 2008

⁴ Юсиф-заде С. З. О взаимоотношениях правительства АДР с английским военным командованием // «Tarix və onun problemləri», 2004, № 4

⁵ Юсиф-заде С. З. Экономический фактор в англо-азербайджанских отношениях в 1918-1920 гг. // «Universitetin xəbərləri», 2003, № 3

⁶ Юсиф-заде С. З. Роль Англии в признании мировым сообществом АДР де-факто в начале 1920 г. // «Tarix və onun problemləri», 2003, № 3

C.P.Həsəninin əsərində Azərbaycan diplomatlarının ingilis həmkarları ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyinin tanınması istiqamətindəki danışıqları işıqlandırılmışdır.¹ Əsərdə görkəmli Azərbaycan diplomatu Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin Parisdə ingilis diplomatları ilə keçirdiyi görüşlərin elmi və tarixi şərhini verilmişdir.

İ.M.Musanın əsərində 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda erməni təcavüzünə qarşı ingilis hərbi komandanlığının mövqeyi işıqlandırılmışdır.² Məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin erməni terroru ilə əlaqədar haqlı narazılıqlarını ingilislərin qəbul etdikləri, erməni təcavüzünü qətiyyətlə pislədikləri, lakin bölgədə sülhdən yana olduqlarını bəyan etsələr də, əslində öz ekspansionist siyasətlərinin yeridilməsində erməni kartından çox məharətlə istifadə etmələri kimi məsələlər araşdırılmışdır. Müəllif düzgün olaraq göstərmişdir ki, iddialı erməni quldurları tez-tez ingilislərin nəzarətindən çıxaraq Qarabağ və Zəngəzurun azərbaycanlı əhalisinə qarşı amansız divan tuturdular. Erməni quldurların başçısı olan Andranik Ozanyan 1919-cu ilin martında məhz ingilis hərbi komandanlığının tələbi ilə qaçaraq Azərbaycanın hüduqlarını tərk etmişdi.

Bilavasitə tədqiqat mövzusu dövrünə gəldikdə isə, azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən 1991-2008-ci illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətləri çərçivəsində bir sıra dəyərli əsərlər yazılmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya ilə mədəni və elmi-texniki əlaqələri Ə.M.Həsənovun əsərlərində verilmişdir.³ Həmçinin E.C.Məmmədlinin əsərlərində⁴ çoxsaxəli Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin inkişaf perspektivləri geniş işıqlandırılmışdır. Təbii ki, sovet hakimiyyəti dövründə yazılan tədqiqat əsərlərində Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasında heç bir siyasi və ya diplomatik əlaqələrdən söhbət gədə bilməzdi. Azərbaycan SSR Sovet İttifaqının tərkibində olarkən beynəlxalq hüququn subyekti olmamış, müstəqil xarici siyasət yürütməmiş və heç bir xarici dövlətlə siyasi-diplomatik münasibətlər qurmamışdır. Çünki SSRİ yaradıldıqdan sonra ölkənin bütün daxili və xarici siyasəti, habelə idarəetmə sistemi mərkəzləşdirilmiş şəkildə Moskvadan həyata keçirilirdi. Sovet İttifaqı ibarət olduğu müttəfiq respublikaların maraqlarını nəzərə almadan xarici dövlətlərlə özü lazım bildiyi qaydada münasibətlər qurur və siyasət yürüdürdü. Bununla belə, mərkəzi hakimiyyəti

---

¹ Həsəni C.P. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920). Bakı: 1993, s.27

² Musa İ. M. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: 1996, s.123-128

³ Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: 2005

⁴ Məmmədli E.C. Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003). Bakı: 2003

yət bu və ya digər xarici ölkələrlə münasibətlər qurarkən tərkibindəki müttəfiq respublikaların ərazisindən və elmi-texniki potensialından istifadə etmişdir. Düzdür, nəticə etibarilə, Azərbaycan SSR Böyük Britaniya ilə birbaşa, müstəqil surətdə heç bir əlaqə qura bilməsə də, qurulan Böyük Britaniya-SSRİ münasibətlərində iştirakçı olmuş, iqtisadi, texniki, mədəni əlaqələrin yaranıb inkişaf etdirilməsində müəyyən fəaliyyət göstərmişdir.

Əlbəttə, dissertasiya işi yazılarkən, sovet dövründə, eləcə də keçən əsrin 90-cı illərindən sonra Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrinə aid yazılmış əsərlərə də müraciət edilmişdir. S.A.Sayadovun əsərində SSRİ tərkibində Azərbaycan SSR-nin beynəlxalq əlaqələr tarixinin öyrənilməsi konkret materiallarla şərh edilmişdir.¹

Bundan başqa V.K.Lomakin, S.A.Kimelman və S.A.Andryuşin, F.İ.Naumovna, B.Ritçi, Ç.A.Sultanov, R.Orucov və başqalarının əsər və məqalələrindən istifadə edilmişdir. Bu tədqiqatçılar bölgədəki geosiyasi vəziyyət və beynəlxalq münasibətlər sistemi haqqında qiymətli elmi fikirlər söyləməklə bərabər, cərəyan edən hadisələri öz dövrlərinin rəsmi ideologiyalarına uyğun şəkildə təhlil etmişlər.² Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra onun keçdiyi tarixi inkişaf yolunda baş verən və vaxtilə təhrif olunaraq xalqa çatdırılan siyasi-tarixi hadisələrə tədqiqatçılar yeni bir prizmadan yanaşmağa başladılar. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinə, o cümlədən Böyük Britaniya ilə münasibətlərə dair bir sıra məqalə və əsərlər yazılmağa başlandı.

Ə.İ.Həbibbəylinin əsərində isə Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasındakı mövcud iqtisadi əlaqələr dərinədən araşdırılmış, statistik mənbələrə əsaslanan iqtisadi təhlillər verilmişdir. Kitabda iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsində neft faktorunun önəmi vurğulanmış və nəhəng ingilis şirkətlərinin Azərbaycandakı fəaliyyətləri tədqiq edilmişdir.³ Problemin dolğun və hərtərəfli araşdırılması Azərbaycan milli tarixinin müxtəlif dövrləri ilə bağlı xarici siyasət və diplomatiya tarixinə dair yazılmış monoqrafik ədəbiyyatların öyrənilməsinə zəruri edir. Bu baxımdan, Y.M.Mahmudlunun ötən əsrin 90-cı il-

---

¹ Sayadov S.A. XX əsr. Azərbaycan və dünya. Bakı: Elm, 2006

² Ломакин В.К. Внешнеэкономическая политика Британии. Москва: 2004; Кимельман С.А., Андриюшин С.А. Проблемы нефтегазовой ориентации экономики России // «Вопросы экономики», 2006, апрель, № 4, с.65; Наумовна Ф.И. Экономические отношения между Российской Федерацией и Великобританией на современном этапе. Санкт-Петербург: 1998, с.176; Ritchie В. Portrait in Oil. London: 1995; Султанов Ч. А. Нефтегазовые стратегии и политика в XXI веке. Баку: 2008; Оруджев Р. Англичан, похоже, припугнули // Газ. «Эхо», 2001, 25 июля

³ Həbibbəyli Ə.İ. Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə iqtisadi əlaqələri. Bakı: 2007

lərində nəşr edilmiş iki fundamental əsəri mövzunun tədqiqi üçün mühüm tarixşünaslıq bazasını təşkil edir.¹ XV-XVII əsrlərdə Azərbaycanın Avropa dövlətləri ilə ikitərəfli siyasi-iqtisadi və diplomatik münasibətlərinin tədqiqinə həsr edilmiş bu monoqrafiyalar problemin elmi-konseptual və nəzəri-metodoloji baxımdan öyrənilməsinə yardım etmiş, habelə tədqiqat mövzusunun praktiki məsələlərinin dərk edilməsində misilsiz rol oynamışdır. Y.M.Mahmudlunun əsərlərində orta əsrlərdə mövcud olan Azərbaycan dövlətlərinin Qərb ölkələri, o cümlədən İngiltərə ilə münasibətlərinə böyük yer verilmiş və maraqlı faktlar gətirilmişdir.

Ümumilikdə, İ.M.Musanın, C.P.Həsənlinin, M.C.Qasımlının², S.Z.Yusifzadənin və digər müəlliflərin əsərlərində I Dünya müharibəsindən sonra yaranmış beynəlxalq vəziyyət öyrənilir, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin mahiyyəti və əsas prinsipləri araşdırılır, buraxılmış siyasi-diplomatik səhvlər və onların nəticələri təhlil edilir, habelə Sovet İttifaqının yarandığı ərəfədə mövcud olan beynəlxalq münasibətlər sistemi elmi-tədqiqat nöqteyi-nəzərindən dəyərləndirilir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra tədqiq olunan mövzunun araşdırılması üçün zəruri tarixşünaslıq bazası funksiyasını yerinə yetirən əsərlər yazılmışdır. M.C.Qasımlının əsərində beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan Respublikasının tutduğu yer, onun xarici siyasətinin istiqamətləri və prinsipləri, beynəlxalq və regional təşkilatlarda iştirakı, Avropa, Amerika, Asiya və Afrika ölkələri ilə siyasi əlaqələri, habelə postsovet məkanındakı respublikalarla münasibətləri araşdırılır.³ Əsərdə Dağlıq Qarabağ probleminin dinc vasitələrlə nizamlanması prosesində Azərbaycan diplomatiyasının fəaliyyəti işıqlandırılır. Əsərdə Böyük Britaniya ilə münasibətlərə də xüsusi yer verilmişdir. Burada ikitərəfli siyasi əlaqələr təhlil edilmiş, mövcud problemlər və onların həlli yolları axtarılmış, münasibətlərin perspektivlərinə dair ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarılmışdır. M.C.Qasımlının ötən əsrin 90-cı illərində işıq üzü görmüş digər monoqrafiyasında Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət prinsipləri, məqsəd, mahiyyət və vəzifələri, Avropa, Amerika, Asiya və Afrika ölkələri, habelə MDB üzvü olan dövlətlərlə münasibətləri, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri nəzəri-konseptual baxımdan təhlil edilir, əməkdaşlığın mümkün yolları və perspektivləri araşdırılır. Tədqiqat işində Azərbaycan-Britaniya münasibətləri də nəzəri-metodoloji baxımdan araşdırılmışdır. Müəllif iki ölkə arasında münasibətlərin bir sıra özünəməxsusluqlarla şərtləndiyini qeyd etmiş, əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərini stimullaşdıran başlıca amilləri şərh etmişdir.

---

¹ Mahmudlu Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: 1996

² Qasımlı M.C. Azərbaycanın xarici siyasəti (Konsepsiya məsələləri). Bakı: 1997

³ Qasımlı M.C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində. 1991-1995-ci illər. Bakı: 1996

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, M.C.Qasımlının bəhs edilən əsərlərində məqsəd konkret olaraq Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin tədqiqi olmadığı üçün ikitərəfli əlaqələrin geniş spektrinə dair məsələlər təbii olaraq tədqiqat müstəvisindən kənar qalmışdır. Siyasi sahədə Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin tədqiqinə 1991-1995-ci illəri əhatə edən dar xronoloji çərçivədə diqqət yetirilmişdir.

İ.Şükürovun əsərləri də Azərbaycan Respublikasının dünya siyasətinə inteqrasiyası problemlərinin araşdırılmasına həsr edilmişdir.¹ Prezident Heydər Əliyevin Türkiyə, Fransa, Belçika, Böyük Britaniya, ABŞ, Çin, İran və digər dövlətlərə rəsmi səfərlərini işıqlandıran müəllif, bu səfərlərin Azərbaycanın xarici siyasət və beynəlxalq əlaqələr sahəsində qazandığı uğurlardakı rolundan bəhs etmişdir. Kitabda Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizamlanması istiqamətində ATƏT-in Budapeşt (1994) və Lisabon (1996) sammitlərindəki fəaliyyəti araşdırılmış, zirvə görüşlərinin yekunları və nəticələrinə dair şərhlər verilmişdir. Ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarını əhatə edən bu materiallar tədqiq etdiyimiz problemin bir çox məqamlarının öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır. E.X.Nəsirovun əsərində Azərbaycanın dövlətinin xarici siyasətində neft amilinin əhəmiyyətindən bəhs edilmiş, Böyük Britaniya və ABŞ-ın iri neft şirkətləri ilə bağlanan beynəlxalq müqavilələrin önemi təhlil edilmişdir.² Problemin tədqiqinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatın təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dünyanın yeni siyasi reallıqlarına əsasən, Azərbaycanın dövlətinin beynəlxalq aləmdə siyasi çəkisi artmış, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələri genişlənmiş, Böyük Britaniya ilə münasibətləri isə qalxma trayektoriyası üzrə inkişaf etmişdir. Bu isə çoxsaylı amillərlə şərtlənən Bakı-London münasibətlərinin öyrənilməsinə olan tədqiqatçı marağını artırmışdır. Həmin marağın nəticəsi olaraq yazılmış əsərlərin problemin öyrənilməsi istiqamətində atılmış ilk addımlar kimi əhəmiyyəti şübhəsizdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu araşdırmalarda problem bütünlüklə əhatə edilməmiş, onun ayrı-ayrı məqamları və aspektlərinə toxunulsa da, məsələyə sistemli və kompleks şəkildə yanaşılmamışdır.

Bu səbəbdən dissertasiya bəhs edilən problemin kompleks halda – həm siyasi, həm iqtisadi, həm də mədəni-humanitar aspektlərdə araşdırılması baxımından yazılmış ilk elmi-tədqiqat işi kimi dəyərləndirilə bilər.

Beləliklə, Azərbaycan milli tarixşünaslığının elmi təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya siyasi-diplomatik münasibətlərinə dair

---

¹ Шукуров И. Дипломатия мира. Баку: 1995, с.262-265

² Nəsirov E.X. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr (1991-1999-cu illər. Bakı: 1999, s.30

ayrıca tədqiqat işi və ya monoqrafiya yazılmamışdır, problemin araşdırılması aktualdır.

Tədqiqatın mənbə bazası. Dissertasiyada tədqiqat predmeti kimi seçilmiş mövzunun öyrənilməsi zəngin mənbə bazasına söykənir. Tədqiqat işi Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan çoxsaylı mənbələrin məlumatlarının tənqidi təhlili əsasında yazılmışdır. Problemin elmi-konseptual və hüquqi-normativ müstəvidə araşdırılmasına çalışılmışdır. Problemin beynəlxalq və regional təhlükəsizlik, insan haqlarının qorunması, milli münaqişələr və onların həlli yolları, NATO strukturları ilə əməkdaşlıq kimi ayrı-ayrı məsələlərin tədqiqində dövlətlərarası müqavilələr və beynəlxalq konvensiyalara xüsusi olaraq istinad edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Böyük Britaniya ilə olan münasibətlərin inkişafında xüsusi xidmətləri olmuşdur. Bu səbəbdən, Prezident Heydər Əliyevin Birləşmiş Krallığı təmsil edən müxtəlif nümayəndə heyətləri ilə keçirdiyi görüşlərdəki çıxışları, nitqləri, bəyanatları və müsahibələri ilkin mənbə kimi tədqiqat işinin mühüm mənbəşünaslıq bazasını təşkil etmişdir.¹ Sözügedən materiallar Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin inkişaf dinamikasını izləməyə, mövcud problemlərin yaranma şəraiti, səbəbləri və doğurduğu nəticələrə dair geniş araşdırmalar aparmağa zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları² da mövzunun ayrı-ayrı məsələlərinin hüquqi-normativ müstəvidə tədqiqinə yardım etmiş olur.

Prezident Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya ilk rəsmi səfəri haqqında materiallar ayrıca toplu halında nəşr edilmişdir və onlar problemin obyektiv tədqiqi üçün olduqca əhəmiyyətli mənbədir.³ Bu materiallarda ölkə prezidentinin London səfəri bütün təfərrüatı ilə işıqlandırılmış, yüksək səviyyədə aparılan danışıqlar prosesi və onun nəticələri olan səkkiz mühüm sənədin imzalanması, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müzakirələr obyektinə çevrilməsi və onun həlli yollarının axtarılması geniş təsvir və izah edilmişdir.

Ölkə prezidentinin müxtəlif beynəlxalq toplantı və mərasimlərdə iştirakı zamanı, xüsusilə də 1994-cü ilin fevralında “Chatham House” – Böyük Britaniya Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda, 29-30 noyabr 1995-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının dünya biznes və ticarətinə inteqrasiyası məsələləri ilə bağlı keçirilmiş London konfransında söylədiyi nitqlərinin cəmləşdiyi mənbələr Azərbaycan dövlətinin daxili və xarici siyasətinin mahiyyətinin açıqlanma-

---

¹ Переговоры в Лондоне // Газ. «Гюнай», 1995, 30 ноября

² Şərq-Qərb. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // “Azərbaycan” qəz., Bakı, 1998, 25 avqust

³ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H. Ə. Əliyevin Böyük Britaniyanın Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda çıxışı // “Azərbaycan” qəz., Bakı, 1994, 24 fevral

sı, beynəlxalq əlaqələrinin öyrənilməsi, xüsusilə də Böyük Britaniya ilə əməkdaşlıq xəttinin bir çox məqamlarının tədqiqi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

İqtisadi sahədə genişlənməkdə olan Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərində neft amilinin oynadığı həlledici rol danılmazdır. Bu baxımdan tədqiqat işinin ikinci fəslində iqtisadi blokdan olan məsələlərin araşdırılmasında “Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində” kitabı qiymətli mənbə kimi əvəzolunmazdır.¹ Kitablə tanışlıq neft amilinin Bakı-London münasibətlərində oynadığı rolu müəyyənləşdirmək, onun nəinki iqtisadi, hətta daha çox siyasi-diplomatik məzmun kəsb etdiyini anlamaq, ilkin və əsas neft kəməri, habelə Xəzər dənizinin hüquqi statusu ilə bağlı yaranmış problemlərin mahiyyəti və bu məsələlərdə həm Azərbaycan Respublikası, həm də Böyük Britaniyanın mövqələrinin üst-üstə düşdüyünü izləmək imkanı verir və tədqiqat işinin obyektiv aparılması üçün münbit şərait yaradır.

Prezident Heydər Əliyevin xarici dövlətlərə səfərlərinə dair materialların toplandığı növbəti nəşr də tədqiq edilən problemlərin mahiyyətinə daha dərindən nüfuz edilməsinə, ikitərəfli əlaqələrin şaxəli inkişaf istiqamətlərinin araşdırılmasına, Birləşmiş Krallığın bütövlükdə Cənubi Qafqaz, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasına münasibətdə maraqlarının və strateji xəttinin müəyyənləşdirilməsinə, qarşılıqlı münasibətlərdə çoxsaylı təmas nöqtələrinin tapılmasına, habelə inkişaf perspektivlərinə əngəl törədən ayrı-ayrı halların aradan qaldırılması yolları və mexanizmlərinin öyrənilməsinə imkan verən dəyərli mənbələrdəndir.²

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yollarla həll edilməsi məqsədilə yaradılmış ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü olmasa da, Böyük Britaniya dünyanın ən nüfuzlu və aparıcı dövlətlərindən biri kimi siyasi iradə nümayiş etdirərək kifayət qədər ədalətli mövqə tuta bilmişdir. Məhz bu səbəbdən, Böyük Britaniyanın münaqişənin nizamlanması istiqamətindəki fəaliyyəti dissertasiyada araşdırılan əsas məsələlərdəndir. İqtisadi blokdan olan məsələlərin araşdırılmasında İqtisadi inkişaf nazirliyi və Dövlət statistika komitəsinin statistik materiallarının toplandığı bülletenləri zəruri mənbə bazası rolunu oynamışdır. Bu materiallarda illər üzrə tədqiq edilən Azərbaycan-Britaniya idxal-ixrac əlaqələrini izləmək, enmə və qalxma meyllərini müşahidə etmək mümkün olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının strateji tərəfdaşı kimi Böyük Britaniyanın iqtisadi imkanlarının səviyyəsi ilə tanışlıq tədqiq olunan problemin maliyyə-ticarət blokundan olan məsələlərinə aydınlıq gətirmək üçün xüsusilə vacibdir. Bu məsələdə mənbəşünaslıq bazasına istinad etdiyimiz nəşr Londonda işıq üzü görmüşdür.³ Böyük Britaniya hökumətinin müvafiq qurumları tərəfindən hazır-

---

¹ Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 2002

² Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı: 1997

³ Britain: an Official Handbook / Central Office of Information. London: 1997, p.326

lanan kitabda 1995-2003-cü illərdə Böyük Britaniyanın dünya dövlətləri ilə id-xal-ixrac əməliyyatlarının real vəziyyəti və gələcək perspektivləri faktlarla əsaslandırılır, ölkənin güclü iqtisadi potensialının mövcudluğu digər dövlətlərlə müqayisədə sübuta yetirilir. Nəşrdə ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadi imkanları da məhz Böyük Britaniya ilə müqayisə olunmaqla verilir.¹ Bir sıra digər mənbələr də Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya ticarət-iqtisadi və humanitar münasibətlərinə dair mühüm məlumatlar verir.² Dissertasiyada dövrü mətbuata da geniş şəkildə istinad edilmişdir. Problemin araşdırılması baxımından dövrü mətbuat və ölkənin kütləvi informasiya vasitələri misilsiz mənbə rolunu oynamışlar. Mövzunun müasirliyi və tədqiq olunan dövrün yaxın keçmişə əhatə etməsi həmin illərdə dərc olunan qəzet və jurnallara müraciət etmək üçün əsas olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında nəşr edilən “Xalq qəzeti”, “Azərbaycan”, “Respublika”, “Günay” və “Naş vek” qəzetləri, habelə çoxsaylı yerli və xarici elmi-publisistik jurnallar tədqiqat işinin daha da zənginləşdirilməsi üçün qiymətli mənbə olmuş, mövzunun müxtəlif yönlərinin araşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışlar.

Beləliklə, elmi dövriyyəyə gətirilmiş yerli və xarici mənbələr tədqiqat predmetinin müxtəlif istiqamətlərinin araşdırılmasında, proses və hadisələrə qərəzsiz və obyektiv yanaşmada həlledici rol oynayır, problemin uğurlu həlli yollarının tapılmasını şərtləndirən mühüm amilə çevrilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonra – XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallıq arasında siyasi, iqtisadi, mədəni, elmi, sosial, humanitar və təhsil sahələrində əməkdaşlıq münasibətlərini kompleks şəkildə öyrənməkdir. İlk mənbələr və tarixşünaslıq bazası əsasında Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin vahid bir problem kimi araşdırılması, ayrı-ayrı məsələlərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi əsas məqsədlərdəndir. Tədqiqat işi bəhs edilən problemin kompleks halında – siyasi-diplomatik, iqtisadi-ticarət və mədəni-humanitar amillər aspektindən araşdırılması yolunda atılan ilk addım olmaqla, əsas diqqətin bir sıra mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi ilə səciyyələnir. Müəllifin qarşısında duran əsas vəzifə Azərbaycan Respublikasının 1991-2008-ci illər ərzində Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə siyasi-diplomatik münasibətlərinin qurulub inkişaf etdirilməsinə tarixi qiymət verilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə elmi-tədqiqat işində aşağıdakı elmi vəzifələrin araşdırılmasına və həllinə cəhd edilmişdir:

- müstəqil Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılmasının ilkin şərtlərinin

---

¹ United Kingdom Balance of Payments – The Pink Book 2005

² Azerbaijan-Great Britain: Co-operation & Partnership (1991-2002). Baku: 2003, p.41

- müəyyən edilməsi;
- iki ölkə arasında qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərin nəzərdən keçirilməsi, təhlili və tədqiq edilməsi;
  - Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya arasındakı mövcud əlaqələrin tarixi köklərə və qaynaqlara malik olmasının və onun indiki mərhələdə daha da inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
  - Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya siyasi münasibətlərinin forma və miqyasının öyrənilib təhlil edilməsi;
  - münasibətlərin inkişaf dinamikasının, mərhələlərinin, istiqamətlərinin araşdırılıb təhlil edilməsi;
  - qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi-normativ bazasının təhlil edilməsi;
  - Britaniyanın xarici siyasətində Azərbaycan Respublikasının yeri və rolunun öyrənilməsi, Azərbaycan dövlətinin onun strateji maraqları dairəsinə daxil olduğunun əsaslı faktlar və arqumentlərlə sübuta yetirilməsi;
  - Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Böyük Britaniyanın rolunun göstərilməsi;
  - ikitərəfli əlaqələr əsasında qazanılmış uğurlar və buraxılmış nöqsanların göstərilməsi;
  - Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin inkişaf tendensiyasına əngəl olan halların və onların səbəblərinin qabardılması ilə yanaşı, aradan qaldırılması yollarının araşdırılması;
  - hərtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində yaradılmış əlaqələrin getdikcə daha da inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətinin yüksək səviyyədə qiymətləndirilməsi;
  - qlobal xarakterli layihələrin hazırlanması, tətbiqi və perspektivli inkişafı məsələlərinin nəzərdən keçirilməsi;
  - iki dövlət arasındakı münasibətlərin hərtərəfli inkişaf etdirilməsində parlamentlərin rolunun öyrənilməsi;
  - Azərbaycan və Böyük Britaniya xalqları arasında mədəni əlaqələrin konkret faktlarla işıqlandırılması;
  - iki dövlət arasında çoxtərəfli siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin tarixi əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
  - neft amilinin beynəlxalq əhəmiyyət daşıdığını nəzərə alaraq, iki dövlət arasındakı münasibətlərin və dostluq əlaqələrinin bundan sonra da davam və inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
  - “Əsrin müqaviləsi” və Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac boru kəməri layihəsi çərçivəsində iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi perspektivlərinin zəruriliyinin göstərilməsi;
  - Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsində Böyük Britaniya hökuməti və siyasi dairələrinin mövqeyinin öyrənilməsi;
  - iki dövlət arasında genişlənən hərtərəfli əlaqələr müstəvisində Ermənistan-

Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllinə ediləcək beynəlxalq dəstəyin təhlili;

- ikitərəfli əlaqələrin inkişaf trayektoriyasına tam sistemli şəkildə yanaşaraq, onun ayrı-ayrı mərhələlər üzrə izlənilməsi, özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə almaqla, lazımı ümumiləşdirmələr aparıb əhəmiyyətli ola biləcək elmi nəticələrin çıxarılması;
- Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə yardım edən praktik tövsiyələrin irəli sürülməsi.

Dissertasiyanın metodoloji əsasları. Elmi-tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş problemi araşdırarkən ictimai elmlərin tarixşünaslıqda tətbiq edilən nəzəri metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müasir dövrdə hər hansı bir tədqiqat işinin, o cümlədən bu dissertasiyanın elmi-metodoloji bazası onun obyektiv yazılmasını, doğru və dəqiq təhlillərin aparılmasını, məntiqi nəticələrin çıxarılmasını şərtləndirir. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını məhz ümumi elmi metodlar təşkil etmişdir. Bu metodlar tarixi həqiqətin obyektiv təsvirini vermək üçün əsas olmuşdur. Problemin tədqiqi zamanı tarixşünaslığın müvafiq metodlarından istifadə edilmiş, müxtəlif məsələlərin tədqiqində, konseptual məsələlərin araşdırılmasında müqayisəli təhlil və sintez metodları tətbiq edilmiş, konkret ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət tarixinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatların elmi nəticələri, onun inkişaf perspektivləri haqqında elmi-nəzəri müddəalar toplanaraq sistemləşdirilmişdir. İstinad edilmiş mənbələrə tənqidi yanaşılmış, materiallar müqayisə və təhlil edilmiş, elmi nəticələr ümumiləşdirilmiş, tarixi hadisələr obyektiv əks etdirilmişdir. Dissertasiyanın yazılmasında həm də müasir dünya siyasəti və ikitərəfli münasibətlərdə iqtisadiyyatın həlledici rolu qabardılmış və müvafiq istinadlar edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işi problemin qoyuluşu, həlli və elmi nəticələri ilə Azərbaycan tarixşünaslığında yeni bir istiqamətin əsasını qoyur. Dissertasiya aşağıdakı elmi yeniliklərdən ibarətdir:

- Azərbaycan milli tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq, XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərini əhatə edən bir dövrdə Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallıq arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məsələsi kompleks şəkildə tədqiq edilir;
- çoxtərəfli Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinə təsir göstərən amillər öyrənilir;
- Böyük Britaniyanın xarici siyasətində Azərbaycan Respublikasının, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində isə Böyük Britaniyanın mövqeyini şərtləndirən amillər təhlil edilir;
- tərəflər arasında əlaqələrin əsas formaları, mahiyyət və xüsusiyyətləri təhlil edilir, münasibətlərin inkişafına əngəl olan amillər aşkarlanır və onların ara-

dan qaldırılması yolları göstərilir;

- ikitərəfli siyasi münasibətlərin inkişafında parlamentlərin rolu öyrənilir;
- dövlət və hökumət başçıların imzaladıqları sənədlər və liderlərin görüşləri nəticəsində siyasi münasibətlərin inkişafı, əlaqələrin formaları, mahiyyət və xüsusiyyətləri təhlil edilir;
- problemin öyrənilməsinə tədqiqatçıların çox az istifadə etdikləri qaynaqlar cəlb edilir, rəsmi statistik göstəricilər və digər müvafiq sənədlər istifadə edilərək elmi dövriyyəyə cəlb olunur;
- iki dövlət arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığa dair elmi ictimaiyyətə məlum olmayan məsələlər ətrafı şəkildə öyrənilir və bu sahədə mövcud olan boşluqların doldurulmasına cəhd edilir;
- Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətləri bir sıra siyasi və iqtisadi amillər nəzərə alınmaqla mərhələlərə bölünür və onların hər birinin xarakteristikası və spesifik xüsusiyyətlərinin şərhı verilir;
- ticarət-iqtisadi sahədə Bakı-London əlaqələri təhlil edilərək belə bir qənaətə gəlinir ki, hər iki ölkə biri-birinin qarşılıqlı maraq dairəsindədir və ikitərəfli iqtisadi münasibətlər Böyük Britaniya investisiyalarının təkcə enerji istiqamətinə deyil, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının digər sahələrinə də yatırılması hesabına inkişaf etdirilməlidir;
- elmi-tədqiqat işində iki ölkə arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərində böyük əhəmiyyət kəsb edən inteqrasiyaya geniş yer verilir;
- iki dövlət arasında beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsindəki əməkdaşlıq əlaqələri ətrafı şəkildə öyrənilərək, ayrı-ayrı qurumların icra funksiyalarının daha da genişləndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılır;
- dissertasiya mövzusu ilə bağlı yeni mənbələrlə yanaşı, xarici ölkələrdə nəşr edilmiş çoxsaylı monoqrafiya, dərgi və qəzetlər də elmi dövriyyəyə gətirilir.

Tədqiqat işi əsas etibarilə, Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasındakı münasibətlərin inkişaf dinamikasının təhlil edilib dəyərləndirilməsinə yönəlmişdir. Beynəlxalq münasibətlər sistemində və ikitərəfli əlaqələrdə Azərbaycan Respublikası üçün sadə əməkdaşlıq əlaqələrindən strateji tərəfdaşlığa doğru gedən yol dissertasiyanın ana xətti olaraq müəyyən edilmiş və tarixin müxtəlif dövrlərində münasibətlərin inkişaf tempi ətrafı təhlil edilmişdir.

Müasir dövr Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərinin tədqiqi dövlət müstəqilliyini yeni bərpa edərək beynəlxalq hüququn və beynəlxalq münasibətlər sisteminin iştirakçısına çevrilmiş Azərbaycanın xarici siyasət konsepsiyasının, iqtisadi inkişaf strategiyasının və ölkəyə sərmayə cəlbətmə mexanizminin formalaşdırılmasına elmi töhfə vermiş olar.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatda faktiki, ümumiləşdirilmiş materiallardan, çıxarılmış elmi nəticələrdən “Azərbaycan tarixi” üzrə

dərslərin hazırlanmasında, mühazirə kurslarında və seminarlarda, seçmə fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət tarixinə, Britaniya-Azərbaycan siyasi münasibətlər tarixinə həsr edilmiş, yaxud bu istiqamətdə ümumiləşdirilmiş əsərlərin yazılmasında, çağdaş Azərbaycan və İngiltərə tarixləri və beynəlxalq münasibətlərin keçmişinə dair tədqiqatlarda, universitetlərin tarix və beynəlxalq münasibətlər fakültələrində təhsil alan tələbələrin dərslərində, dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, Xarici işlər nazirliyi sistemi və parlamentlərarası əlaqələrin qurulmasında, beynəlxalq əlaqələrin təbliğat və təşviqat işlərində və bu əlaqələrə dair məlumatların öyrənilməsində və tədrisində tədqiqat işinin əsas müddəalarından və nəticələrindən istifadə edilə bilər. Dissertasiya tələbələr, magistrantlar, doktorantlar, müəllimlər və Azərbaycanın müasir tarixi ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün də faydalı ola bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri tarixi” şöbəsində hazırlanmışdır. Müəllifin mövzu ilə bağlı 6 məqaləsi işıq üzü görmüşdür. Araşdırmanın əsas nəticələri barədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təşkil etdiyi doktorantların ənənəvi elmi konfranslarında məruzələr edilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmununu müəllifin digər elmi məqalə və tezislərində, habelə müxtəlif elmi konfranslarındakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Əsər Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri tarixi” şöbəsində müzakirəyə çıxarılmış və müdafiəyə təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işinin əsas tədqiqat mövzusu müasir beynəlxalq əlaqələr sistemi kontekstində Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya əlaqələrinin mahiyyəti, Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasında ingilis kapitalının rolu və respublika üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə Britaniya hökumətinin mövqeyi kimi vacib məsələlərin işlənilməsi və öyrənilməsidir. İşin strukturu giriş, üç fəsil, səkkiz paraqraf, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın praktiki və elmi əhəmiyyətinə xüsusi önəm verilmişdir. Nəticə bölümündə isə dissertasiya işinə yekun verilərək tədqiqat ərzində əldə edilən nəticələr təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və Böyük Britaniya ilə münasibətlər” adlanan I fəslə dörd yarımfəsilədən ibarətdir. “Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin tarixinə baxış” adlanan birinci yarımfəsilə əsası XVI əsrdə qoyulmuş ikitərəfli münasibətlər tarixi haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Burada 1553-cü ildə Londonda yaradılmış

“Moskva” şirkətinin Rus dövləti ilə və onun ərazisi vasitəsilə Şərq ölkələri ilə ticarət əlaqələrini inhisara alması barədə geniş məlumat verilir. İngilislərin bu əlaqələrə böyük önəm vermələri ticarət əlaqələrinin siyasi əhəmiyyətindən xəbər verirdi. Belə ki, İngiltərə kraliçası I Yelizaveta Tüdor 25 aprel 1561-ci ildə şah I Təhmasibə məktub göndərmiş və ölkələr arasında yaradılan əlaqələrin hər iki xalqa faydalı nəticələr verəcəyini bildirmişdir.¹ Bu məktub məşhur ingilis alimi Riçard Hakluyt tərəfindən nəşr edilmiş “Səyahətlər kitabı” toplusuna daxil edilmişdir.²

Ticarət əlaqələri ilə yanaşı, həm də diplomatik missiyanı yerinə yetirən “Moskva” şirkəti Səfəvi dövlətinə 6 ekspedisiya göndərmiş, şirkətin xüsusi nümayəndəsi olan diplomat Artur Eduards ilə aparılan danışıqlardan sonra isə 1566-cı il iyunun 29-da I Şah Təhmasib tərəfindən xüsusi imtiyaz fərmanı imzalanmışdır.³ 1621-ci ildə iki ölkə arasında bağlanmış “Əbədi dostluq” haqqında müqavilə isə Səfəvi dövləti və İngiltərə arasında imzalanmış ilk rəsmi sənəd olaraq tarixə keçmişdir. 1622-ci ilin əvvəlində Hörmüz əməliyyatlarının şərtləri haqqında “Ost-Hind” şirkəti ilə gizli hərbi müqavilə də imzalanmışdır. Azərbaycanla Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Krallığı arasında yeni dövr əməkdaşlıq əlaqələri isə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində, Şimali Azərbaycanın Çar Rusiyasının işğalı altında olduğu zamanlar yaranmışdır. Həmin dövrdə ingilis kapitalı Bakı neftinin istismar edilməsində fəal idi. Bu əməkdaşlıq Şimali Azərbaycanın müstəqilliyi mərhələsi də daxil olmaqla 1920-ci ilədək, Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən işğalına kimi davam etmişdir. Müsəlman şərqində ilk parlament respublikası olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı və mövcud olduğu dövr Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixində xüsusi yer tutur. 1918-1920-ci illəri əhatə edən bu dövrdə iki ölkə arasındakı münasibətlər həmin dövrün hərbi-siyasi reallıqlarından irəli gələn son dərəcə mürəkkəb proseslərlə xarakterizə edilə bilər. Bolşevizmin yayılmasının qarşısının alınması zərurəti qarşısında qalmış Britaniya hökumətinin Gürcüstan və Azərbaycanın müstəqilliklərinin de-fakto tanınması haqqındakı təklifi Paris sülh konfransı Ali şurası tərəfindən yekdilliklə qəbul edilmişdi.

Birinci fəslin “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası və iki dövlət arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması” adlı ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, Böyük Britaniya Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini ilk olaraq tanıyan dövlətlər arasında olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi Böyük Britaniya tərəfindən rəsmən 31 dekabr 1991-

---

¹ Махмудов Я. М. Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западно-европейскими странами. Баку: 1991, с. 123

² Crone G. R. Richard Hakluyt – British geographer. London: Encyclopedia Britannica

³ Mahmudov Y. M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, 1996, s. 76

ci il tarixində – Azərbaycan xalqının öz müstəqillik arzusunu referendum yolu ilə ifadə etməsindən 2 gün sonra tanınmışdır. Diplomatik münasibətlər isə 11 mart 1992-ci ildə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqq, bu ölkənin Rusiyadakı səfiri Rodrik Breytveyt və digər rəsmilərdən ibarət Böyük Britaniya nümayəndə heyətinin Azərbaycan Respublikasına ilk səfəri zamanı müvafiq sazişin imzalanması ilə yaradılmışdır. Böyük Britaniyanın Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyi 1992-ci ilin sentyabrında ticarət nümayəndəliyi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Birləşmiş Krallığın Rusiyadakı səfiri Brayan Foll həm də Azərbaycan Respublikasına səfir təyin olunmuş və öz etimadnaməsini 15 iyul 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etmişdir. 1993-cü ilin sentyabrında Böyük Britaniya hökumətinin qərarı əsasında Bakıda bu ölkənin daimi səfirliyi açılmışdır. Həmin ilin 25 noyabrında öz etimadnaməsini Azərbaycan prezidentinə təqdim etmiş diplomat Tomas Yanq isə Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı ilk səfiri olmuşdur. 23 sentyabr 1992-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Londonda diplomatik nümayəndəliyinin açılması haqqında verilən qərara əsasən, 1994-cü ilin yanvar ayında isə İngiltərədə Azərbaycan səfirliyi açılmış və martın 30-da Mahmud Məmməd-Quliyev Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığındakı ilk fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri kimi fəaliyyətə başlamışdır.¹

“Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və Böyük Britaniya ilə əlaqələrin genişlənməsi” adlanan üçüncü yarımfəsildə ötən əsrin 90-cı illərində təməli uğurla atılmış ikitərəfli münasibətlərin yeni yüzilliyin əvvəllərində müxtəlif parametrlər üzrə müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirildiyi vurğulanmışdır. İki ölkə arasında imzalanmış razılaşmalar və bağlanmış müqavilələr bu münasibətlərin daha da dərinləşməsi üçün uyğun zəmin yaratmışdır.

2000-2004-cü illər ərzində Endryu Taker Böyük Britaniyanın Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri vəzifəsini yerinə yetirmiş, 2004-cü ildə isə bu vəzifəyə Lori Briston təyin edilmişdir.

2000-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya münasibətlərində bir sıra qarşılıqlı addımlar atılmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan tərəfinin xarici işlər naziri və onun müavinləri, müxtəlif nazirliklər, Birləşmiş Krallıqdan isə ölkə parlamentinin İcmalar və Lordlar Palatalarının yüksəksəviyyəli təmsilçiləri, energetika və nəqliyyat nazirləri səviyyəsində səfərlər həyata keçirilmişdir.

2004-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Böyük Britaniyaya ilk rəsmi səfəri baş tutmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Avropanın tanınmış publisistləri və ictimai xadimlərinin üzvü olduqları “Chatham House” – Britaniya Kral Beynəl-

---

¹ www.mfa.gov.az

xalq Münasibətlər İnstitutunda da olmuş, bu nüfuzlu Britaniya siyasət klubunun kürsüsünə qalxaraq "Yeni Azərbaycan – regional və qlobal münasibətlərdə" mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdir.¹ Prezident İlham Əliyevin mütəbər Böyük Britaniya siyasət institutundakı bu çıxışı ümummillə lider Heydər Əliyevin 1994-cü ildəki analoji çıxışından 10 il sonra baş tutmuşdur. 2009-cu ildə isə Azərbaycan prezidenti özünün Böyük Britaniyaya ikinci rəsmi səfəri zamanı bir daha "Chatham House" klubunda olaraq "Azərbaycan üçün xarici siyasət çağırışları" mövzusunda çıxış etmişdi. Ümumiyyətlə, Böyük Britaniya baş naziri Toni Bleyer və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilən birgə kommunike yeni dövr ikitərəfli münasibətlərin əsasını müəyyən etmişdir.

"Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və Böyük Britaniya dövlətinin siyasi mövqeyi" adlanan dördüncü yarımfəsil isə ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü olmamasına rəğmən, Böyük Britaniyanın münaqişənin sülh yolu ilə həlli istiqamətində müəyyən addımlar atdığı qeyd edilmişdir. Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycan xalqına qarşı erməni təcavüzünün genişləndiyi bir vaxtda, 1993-cü il aprelin 14-də Kəlbəcər, iyulun 27-də Ağdam, oktyabrın 29-da isə Zəngilan rayonlarının işğalının ardından bəyanatlar verərək erməni təcavüzünü qınamışdır. Rəsmi London Azərbaycan Respublikasının sərhədlərinin toxunulmazlığını tanıdığını bildirmiş, 1997-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni icması tərəfindən keçirilən qondarma seçkiləri qətiyyətlə pisləmişdir. Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı Böyük Britaniyanın tutduğu kifayət qədər ədalətli və obyektiv mövqenin xüsusi diqqət cəlb etdiyi vurğulanmış, Böyük Britaniyanın kütləvi informasiya vasitələrinin münaqişə haqqında əsasən obyektiv informasiya yaydıqları, erməni işğalçılarının bəd əməllərini geniş işıqlandırdıqları qeyd edilmişdir. Eyni zamanda, BMT Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvündən biri olan Birləşmiş Krallıq, Təhlükəsizlik Şurasında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə qətnamələr qəbul edilən zaman aparılan müzakirələrdə daim Azərbaycan dövlətinin mövqeyini müdafiə etmişdir. Belə ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasında 822 sayılı qətnamə qəbul edilərkən, Böyük Britaniya nümayəndəsi, səfir Riçardson öz nümayəndə heyəti adından bildirmişdir ki, "BMT və ATƏT çərçivəsində elan edilmiş prinsiplər nəzərə alınmaqla, münaqişənin nizama salınması üçün yeganə yol Dağlıq Qarabağ üzərində Azərbaycanın suverenliyinin saxlanılmasıdır".² BMT Təhlükəsizlik Şurasında Böyük Britaniyanın sədrliyi ilə aparılan müzakirələr zamanı bu ölkənin BMT-dəki daimi nümayəndəsi, səfir Devid Han-

---

¹ www.chathamhouse.org.uk

² Rəsizadə A.T. 822 sayılı qətnamə diplomatiyanın qələbəsi olmasa da, irəliyə doğru mühüm addımdır // "Azərbaycan" qəz., Bakı, 1993, 22 may

ney də obyektiv mövqe tutmuş və 853 sayılı qətnamənin qəbul edilməsinə köməklik etmişdir. 25 yanvar 2005-ci ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA) Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasəti və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar 1416 sayılı qətnamə qəbul etmişdir. Qətnamə AŞPA-nın Dağlıq Qarabağ üzrə Alt komitəsinin yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Leyboristlər partiyasının üzvü olan britaniyalı millət vəkili Terri Devis qətnamə layihəsi üzrə məruzəçi təyin edildi. Qeyd edək ki, nüfuzlu ingilis deputat hazırladığı son dərəcə ədalətli və obyektiv məruzə ilə yadda qaldı. Böyük Britaniya parlamentinin deputatı Terri Devisin müəllifi olduğu qətnamənin ilk üç maddəsində Ermənistanın Azərbaycan Respublikası ərazilərini işğal etdiyi və bu ərazilərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti apardığı açıq şəkildə qeyd edilmişdir. Bir müddət sonra qətnamənin icrası Dağlıq Qarabağ üzrə AŞPA Alt komitəsinin yaradılması ilə nəticələndi. Daha bir britaniyalı deputat, Avropa Şurasında böyük nüfuzlu malik olan və adil mövqeyi ilə seçilən lord Rassel Conston Alt komitənin sədri seçildi. Böyük Britaniya Dağlıq Qarabağ probleminin sülh yolu ilə ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyəti çərçivəsində həll olunmasını məqsədəuyğun saydığını dəfələrlə bəyan etmiş, problemin iki beynəlxalq prinsip – dövlətlərin ərazi bütövlüyü və millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə prinsipləri çərçivəsində həll edilməsinin tərəfdarı olmuşdur.

Dissertasiyanın “Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında iqtisadi-mədəni əlaqələrin yaranması və inkişafı” adlanan II fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. “Azərbaycan-Böyük Britaniya iqtisadi əlaqələri və neft amili” adlanan birinci yarım fəsildə Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyanın Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri olduğu qeyd edilməklə, xüsusilə Qərbi Avropa ölkələri ilə çoxtərəfli əməkdaşlığa çalışıldığı əsaslandırılır. Avropanın və dünyanın aparıcı dövlətlərindən olan Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə iqtisadi münasibətlərin isə Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olduğu təsbit edilir.

Ölkənin əsas iqtisadi tərəfdaşlarından olan Britaniyanın çağdaş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatındakı rolu yeni dövrdə xüsusilə nəzərə çarpmaqdadır. 20 sentyabr 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” adlanan neft sazişinin imzalandığı gündən etibarən, Böyük Britaniya şirkətləri Azərbaycan Respublikasının strateji müttəfiqlərinə çevrilmişlər. “Əsrin müqaviləsi” sazişindən sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin inşası prosesində də Azərbaycan Respublikasının əsas tərəfdaşı olan “British Petroleum” şirkəti strateji müttəfiqliyin ən bariz nümunəsini göstərmişdir.¹

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyevin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin Ceyhanda açılış mərasimindəki nitqi // “Dirçəliş – XXI əsr” jurnalı, 2006,

Azərbaycan Respublikası ilə Birləşmiş Krallıq arasındakı ticarət əlaqələrinin inkişafı baxımından Azərbaycan Respublikası-Böyük Britaniya Ticarət-Sənaye Şurası böyük əhəmiyyət kəsb edir. Adıçəkilən Şuranın yaradılması haqqında anlaşma memorandumu 29 noyabr 1995-ci il tarixində Londonda imzalanmışdır.

23 fevral 1994-cü ildə “Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti arasında ikiqat vergi qoymanın aradan qaldırılması, gəlirlərə və kapitalla tətbiq edilən vergilərdən yayınmanın qarşısının alınması haqqında” Konvensiya ilə hüquqi əsası qoyulmuş iqtisadi münasibətlər 4 yanvar 1996-cı ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında Saziş ilə uğurla inkişaf etdirilmiş, ingilis kapitalı Azərbaycan Respublikası bazarında fəallaşmışdır.

“Azərbaycan-Böyük Britaniya mədəni əlaqələri” adlanan ikinci yarım-fəsildə iki ölkə arasındakı mədəni əlaqələrin hüquqi əsasının 23 fevral 1994-cü ildə Londonda imzalanmış “Təhsildə, elmdə və mədəniyyətdə əməkdaşlığa dair” Razılaşma ilə qoyulması barədə ətraflı məlumat verilir. Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığı ilə Azərbaycan Respublikası arasında “Dostluq və əməkdaşlıq haqqında” Birgə Bəyannamə də bu sənədlərin arasında mühüm yer tutur.¹ Böyük Britaniya ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı mədəni əlaqələrin inkişafında 24 noyabr 1997-ci il tarixdə Londonda təsis edilmiş Britaniya-Azərbaycan Cəmiyyətinin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Böyük Britaniya və Azərbaycan Respublikası arasındakı elmi-mədəni əlaqələrin inkişafında Birləşmiş Krallığın təhsil və mədəni əlaqələr üzrə beynəlxalq təşkilatı olan Britaniya Şurası (British Council) müstəsna rol oynayır. Britaniya Şurası Bakıda Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı səfirliyi xətti ilə 1993-cü ildən fəaliyyət göstərir. Britaniya Şurasının fəaliyyəti iki ölkə arasındakı mədəni əlaqələrin inkişafına böyük töhfə vermişdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycan və Böyük Britaniya beynəlxalq əməkdaşlıq sistemində” adlanan III fəsil iki yarım-fəsildən ibarətdir. **Birinci yarım-fəsil “Beynəlxalq əlaqələr sistemində ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq” adlanır.** Burada artıq dünya siyasətini müəyyənləşdirən ölkələr sırasında olmadığı iddia edilən, eyni zamanda, hələ də dünyanın ən böyük imperiyası statusunu qoruyan Böyük Britaniya ilə aparıcı düşüncə və fikir mərkəzləri, politoloqlar və icmalçı-lar tərəfindən Avrasiya məkanındakı 5 geosiyasi mərkəzdən biri hesab edilən Azərbaycan Respublikası arasındakı qarşılıqlı münasibətlər tamamilə fərqli bir prizmadan araşdırılır. İkitərəfli münasibətlərdən savayı bu ölkələrin beynəlxalq

---

№ 100-101, s.85

¹ Azərbaycan tarixi: VII cildə, III c. (XIII – XVIII əsrlər), Bakı: 1999, s.384-386

əlaqələr sistemi çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq praktikasından irəli gələn bütün tələbləri yerinə yetirmələri və qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyərkən ilk növbədə beynəlxalq hüququn subyektini kimi üzərilərinə düşən vəzifələri öyrənilir.

Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya arasındakı ikitərəfli münasibətlər yeni dünya nizamının bərqərar olması fonunda inkişaf etdirilir. Bu isə o deməkdir ki, istənilən halda ikitərəfli münasibətlərin inkişaf dinamikasına çoxtərəfli beynəlxalq münasibətlər prizmasından baxılmalıdır. Yeni dünya nizamının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri isə məhz qloballaşma prosesidir.¹

“İkitərəfli münasibətlərin inkişaf perspektivləri” adlanan ikinci yarımfəsildə gənc Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın ən qabaqcıl ölkələrindən biri olan Böyük Britaniya arasındakı əlaqələrin mümkün perspektivlərindən bəhs edilir. Böyük Britaniyanın dünya siyasətində tutduğu mövqe və qazandığı misilsiz təcrübələrdən yüksək səviyyədə istifadə edilməsinin vacibliyi qeyd edilir. Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərində iştirakı baxımından Böyük Britaniyanın rolu çox mühümdür. Hələ 1996-cı il aprelin 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqının Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın dövlət başçıları ilə ilk görüşü çərçivəsində “Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında” saziş imzalanmışdır. Həmin sənəd 1996-cı il oktyabrın 28-də Azərbaycan Respublikası və 1998-ci ilin aprelinde Birləşmiş Krallıq tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.² Böyük Britaniya Azərbaycanın yerləşdiyi regiona xüsusi maraq göstərir və onunla strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini genişləndirmək arzusundadır. Rusiya və Ukraynanın ardınca artıq 1992-ci ildən Birləşmiş Krallığın Bakıdakı diplomatik nümayəndəliyinin fəaliyyətə başlaması bu dövlətin Azərbaycana böyük əhəmiyyət verməsinə dəlalət edirdi. Məlumat üçün bildirilməlidir ki, Böyük Britaniyanın Gürcüstan və Ermənistandakı səfirlikləri 1995-ci ildə açılmışdır. Hal-hazırda Birləşmiş Krallığın Bakıdakı səfirliyi Moskvadan sonra keçmiş SSRİ məkanında ən iri ştata malik diplomatik missiyasıdır.³ Müasir dövrdə, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Böyük Britaniyanın bir çox ictimai-siyasi xadimləri, millət vəkilləri, baş nazir və digər hökumət nümayəndələri dəfələrlə Londonun Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz regionuna xüsusi önəm verdiyini ifadə etmiş, Azərbaycanı İngiltərənin strateji müttəfiqi adlandırmışlar.

Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya arasındakı siyasi münasibətlərin inkişaf perspektivlərindən bəhs edərkən, parlamentlərarası əlaqələrin rolu xü-

---

¹ www.bbc.com

² Məmmədli E.C. Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003). Bakı: 2003, s. 127

³ Yenə orada, s. 121

susi vurğulanmalıdır. Bu əlaqələrin genişləndirilməsi və effektivliyinin artırılmasına ehtiyac vardır. Parlament mədəniyyətinin beşiyi olan Böyük Britaniyanın qanunverici orqanında fəaliyyət göstərən və bütün siyasi partiyaları əhatə edən Böyük Britaniya-Azərbaycan Respublikası Parlament Qrupu Azərbaycan ilə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsində müstəsna rol oynaya bilər.

Böyük Britaniyanın Azərbaycan Respublikasında böyük iqtisadi maraqları vardır. Ona görə də iqtisadi sahədəki əməkdaşlığı perspektivləri daha böyükdür. İqtisadi sahədə əməkdaşlıq dedikdə isə əsasən enerji daşıyıcıları sahəsindəki əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. Bu məsələdə Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya təcrübəsinə ehtiyacı vardır. Bu dəstək Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tamhüquqlu üzv kimi qəbul edilməsi prosesində də həlledici ola bilər. Əsərin nəticə hissəsində müəllifin apardığı tədqiqatların yekunları və başlıca ümumiləşdirmələri öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində işıqlandırılmışdır:

1. Azərbaycan Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık Arasında Kültürel İlişkiler // Turan İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi. İstanbul, Doğu Kütüphanesi: 2010, sayı 11, s. 109-112.
2. Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya ilə siyasi əlaqələrinə dair (1991-2004) // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası aspirantlarının elmi konfransının materialları. Bakı, "Elm": may 2010, s. 370-373.
3. Böyük Britaniyanın xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası doktorantlarının elmi konfransının materialları. Bakı, "Elm": may 2011, s. 210-212.
4. Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasında mədəni əlaqələr // "Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə" jurnalı. Bakı, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının nəşriyyatı: 2011, № 4 (36), s. 188-192.
5. Из истории англо-азербайджанских отношений // Consolidarea și dezvoltarea statului de drept în contextul integrării Europene. Chișinău, Institutul de Istorie, Stat și Drept Academia de Științe a Moldovei, materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători, Secția Istorie: 2011, pp. 6-11.
6. Британо-азербайджанские экономические связи и нефтяной фактор // АМЕА Tarix İnstitutu, Elmi əsərlər. Bakı: 2016, 59-cu cild, s. 100-117.

Jeyhun Mubariz oğlu Alakbarov

Azerbaijan-United Kingdom Relations (1991-2008)

SUMMARY

The dissertation covers the introduction, three chapters, the conclusion and the list of sources and references.

Chapter I of the dissertation is called ‘The foreign policy of the Republic of Azerbaijan and the relations with the United Kingdom’. The chapter covers four semi-chapters (‘The brief overview of the Azerbaijani-British relationship history’, ‘The restoration of the independence of Azerbaijan and building a bilateral diplomacy’, ‘The foreign policy of the Republic of Azerbaijan and the expansion of the relations with the United Kingdom’ and ‘The Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict and official position of the UK’). English missionaries and businessmen, who arrived in Azerbaijan in the late 16th century, made a great contribution with their activity to the development of relations between two countries. The legal basis for relations between two countries was founded on the January 11th, 1920. This day, Britain recognized the independence of the Azerbaijani Democratic Republic – the first republic in the Muslim East.

Chapter II called ‘The construction and development of the economic and cultural relations between Azerbaijan and the United Kingdom’ deals with the bilateral trade relations and humanitarian ties. Undoubtedly, oil factor has played a special role in the development of relations between two countries. This is by proved English trade expeditions and enormous interest of the Britons in oil production in Azerbaijan as far back as in the late Middle Ages.

Chapter III of the dissertation is called ‘Azerbaijan and the United Kingdom within the frames of international cooperation’. This chapter deals with the bilateral relationship in terms of global cooperation and multilateral relations, as well as the prospects for partnership between two countries.

Алекперов Джейхун Мубариз оглу
Азербайджано-Британские отношения (1991-2008 гг.)

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованных источников и литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяется степень ее изученности, показываются хронологические рамки, цель и задачи, источниковая база, научная новизна, теоретическое, практическое, методическое значение исследования.

Первая глава диссертации озаглавлена «Внешняя политика Азербайджанской Республики и отношения с Великобританией». Эта глава состоит из четырех подглав: «Краткий обзор истории азербайджано-британских отношений», «Восстановление независимости Азербайджана и установление двусторонних дипломатических отношений», «Внешняя политика Азербайджанской Республики и расширение отношений с Великобританией» и «Армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт и государственная позиция Великобритании». В этой главе исследуется достаточно долгая и богатая история двусторонних отношений.

Во второй главе диссертации, озаглавленной «Установление и развитие экономических и культурных отношений между Азербайджаном и Великобританией», исследуются торговые отношения, нефтяной фактор и гуманитарные связи между двумя странами.

Третья глава диссертации называется «Азербайджан и Великобритания в системе международного сотрудничества». В этой главе исследуются многие мировые аспекты, как положительные, так и отрицательные, связанные с сотрудничеством на международной арене.

В заключительной части диссертации представляются основные выводы и положения, вытекающие в ходе исследования.

Əla növ kağız, formatı 60x84 - ¹/₁₆
Tirajı 100 nüsxə.
AMEA TİKM

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им. А.А.БАКИХАНОВА**

На правах рукописи

АЛЕКПЕРОВ ДЖЕЙХУН МУБАРИЗ оглу

**АЗЕРБАЙДЖАНО-БРИТАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ
(1991-2008 гг.)**

Специальность: 5507.01 – История международных отношений

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

Баку – 2018